

olvasó a kötet olvasásakor észreveszi-e? Így előfordulhat, hogy a szövegösszefüggésbe illesztett „Nyugat” („ahogy a cím mutatja”) német fordítás nélkül zavart okoz. (39. l.) – A kötet tudományos felszereltsége szintjét tekintve – az említettekén kívül bő és tudós, továbbvezető bibliográfia, a szerzők annotált jegyzéke, névmutató – elvártuk volna, hogy a tanulmányok első megjelenési ideje (és esetleg helye) is közöltesék. Jegyzetekről a szerkesztők nyilvánvalóan az olvashatósság érdekében mondtak le; szépséghiba, mert apró következetlenség, hogy itt-ott mégis van – szövegközi – jegyzet.

A tanulmányok német szövege a megfelelő és a kiváló között mozog. (A „kiváló” kritériuma:

olyan, mintha németül írták volna. Ilyen pl. Szigeti József és Pándi Pál tanulmányának nyelvi szintje.) Egyetlen hiba: az „értelmiség” (Intelligenz) ill. „ember” (Mensch) jelzőjeként „schaffend” szerepel „schöpferisch” (alkotó) helyett (t. k. a 99. és a 101/102. l.-okon). Ez délnémet, tehát a többi német által enyhén megmosolygott szóhasználat szerint kb. annyit jelent, mint ’szorgalmasan (vagy megszállottan) anyagi előrelépés érdekében dolgozó (magát hajtó)’ és különösen az „értelmiség” esetében még félreérthető is. Sajnos a „zehner Jahre” (‘tíz év’, 451. l.) helyett is a nehézkes „a 20. század második évtizede” kifejezést kell a németben használnunk.

Salyámosy Miklós

TÖRÖK GÁBOR: JÓZSEF ATTILA-KOMMENTÁROK

Bp. 1976. Gondolat K. 388 l.

Török Gábornak immár harmadik érdekes kötete jelent meg József Attila költészetéről. Korábbi köteteinek kritikusai egyetértettek abban, hogy Török József Attila tanulmányai „vitára és ellenkezésre ingerelnek”, de abban is, hogy épp a provokatív jellegben rejlik a szerző tanulmányainak varázsa, ennek köszönhetik népszerűségüket.

A líra: logiká-ban Török Gábor fő célkitűzése József Attila költői nyelvének újszemponitú megvilágítása mellett az „osztatlan filológia”, a nyelv és irodalomtudomány egymásra utaltsága szükségességének bizonyítása, illetve a statisztikai mutatók irodalomtörténeti felhasználhatóságának kimutatása volt. Az újabb *József Attila-kommentárok* tükrében úgy tűnik, a szerző bizonyos mértékben felhagyott az „osztatlan filológiához” fűzött korábbi célkitűzéseivel – valószínűleg őt az irodalomtörténészek részéről ért kritikák miatt –, és legújabb kutatásaiban nem annyira József Attila életműve, mint általánosabb nyelvészeti és stilisztikai kérdések megválaszolása izgatta. Eddigi tanulmányaiban a nyelvészeti kérdésekből kiindulva József Attila stílusát és versszerkesztését vizsgálta, most viszont József Attila versei egyre inkább csak ürügyet, kiindulási pontot szolgáltatnak bizonyos nyelvészeti és stilisztikai kérdésekben való csatározásokhoz. (Ha a kötet meg lehetőséget kuzsa főcímei és zárójelbe foglalt alcímei, római és arab számmal jelölt al- és főfejezetei között rendet rakunk – a mottókról nem

is beszélve –, akkor világossá válik, hogy a tanulmánykötet az alábbi nyelvészeti és stilisztikai kérdéseket vizsgálja: 1.: többjelentésű képzők és származékszók a versben; 2.: a szófajt nem váltó elvonás esetei; 3.: az alaki hasonlóságon alapuló jelentésátvitel; 4.: írásjelek használata és versbeli alkalmazása; 5.: az idézet kategóriái; 6.: a nyelvtani első és második személy a lírában; 7.: a páros testrészek többes számú alakjai; 8.: a fogalmi terjedősség a költészetben; 9.: az önrímelés és a toldalékrímek poliszémiája; 10.: a költői és előadói szabadság kérdései.)

Török Gábor jelen kötetének tanulsága szerint már „szánja-bánja vétkét”, hogy korábban azt állította: a műalkotás elemei és részei, viszonylatai és szerkezeti megoldásai felcserélhetetlenek. Mostani álláspontja szerint „Vulgármaterializmusnál alig volna több, ha a szükségszerűség fokait az egymásba rakható játékkockák vagy Masenka-babák szemléletéből vonnánk el” (21. l.). Ezzel szemben Németh Andor és Leo Tolsztoj nyomán eljut a „művészi icipici” esztétikájához, mely „harsány hatásokra törekvő korunkban józanul leszögezi: egy-egy jelenség kicsinyége miatt a műalkotás mikrokozmoszának egyetlen részecskéje sem lesz szükségképpen értelmetlen, figyelmünkre eleve érdemtelen. Lehetséges, hogy az esztétikai hatás kulcsa épp ez az esetleg mellőzött „icipici”...” (22–23. l.) Mindezzel nem is lehetne vitába szállni, ám Török Gábor számára az „icipici”-esztétika csak arra

szolgál, hogy ezzel alátámassza eljárását, amely azon az elképzelésen alapul, hogy „a stilisztikai jelenségek vizsgálatának a műből kiragadva – ige-nis kiragadva! – megvan a létjogosultsága.” (28. l.). Többé már nincs szó visszacsatolásról, az egy-kor „osztatlan filológiáért” síkra szálló szerző im-már bevallja: „Nem mindig törekszem visszaillesz-tésre. Van szellemi munkamegosztás is! . . . A vá-dak tehát visszafordíthatók . . .” (29. l.)

Valóban, a szerző „eszköztanulmányozó-kommentárjaiban” nem törekszik a visszaillesz-tésre, a költői nyelvi eszközök igazi poétikai cél-jainak bemutatására, megelégszik az eszközök fel-használhatósága feletti általános érvényű nyelvé-szeti hadakozásokkal. Szorosabban vett József Attila-i témája tulajdonképpen csak két al- illetve fő-fejezetnek van. Az egyikben azt vizsgálja, hogy miért hagyott ki verseket a *Medvetánc*-ből. Török vélekedését (hogy a kihagyásokért és a szöveg-módosításokért „nyilván a burzsoá mecénások” a felelősek 51. l.-) Stoll Béla időközben meg-jelent tanulmánya (ItK 1977/2.) újabb és mélyebb szempontokkal finomította. A másik szorosabban József Attila-i kérdés az *Óda* értel-mezésével kapcsolatos. Miért is van a híres vers két része zárójelben? – a kérdésre adott válaszból önálló verselemzés kerekedik ki. A zárójel-mutatja ki Török Gábor- azt jelzi, hogy a költő rádöbben, hogy egyedül van, hogy látomáshoz beszélt, míg a *Mellékdal* zárójele a versmagatartás újabb módosulását, az explicit felhívást jelölné.

Török Gábornak egyébként valóban nagy érzéke van a vers rejtett és „icpicic” szépségeinek felfedezésére és másokkal való beláttatására. Ez tette korábbi könyveit is, minden hiányosságuk és vitatható voltuk ellenére népszerűvé a széles olvasóközönség körében. Most azonban, mintha szándékosan felhagyna a József Attila-i szépségek felkutatásával. Ehelyett az esetek legnagyobb részében egy-egy szót, írásjelet ragad ki első-sorban a korai József Attila versekből, melyek nyelvi tökéletessége erősen vitatható, és ezek magyarázatán keresztül általában azt bizonyítja, hogy valaki, valahol, valamilyen meghatározásá-ban tévedett (hisz nem vette figyelembe, hogy József Attila egy korai versében ez és ez a szabály nem, vagy nem olyan módon érvényesül).

A *lírai én idéz* c. fejezetben a József Attila versekben előforduló idézetek arra szolgálnak, hogy a szerző kimutassa, mennyi minden nem fér az Akadémiai Leíró Nyelvtan lírai idézésről adott meghatározásába, illetve új szempontokat javasol a korábbi meghatározás kibővítésére.

A könyv utolsó két fejezete egy József Attila töredék hosszan ejtett rövid „u”-ja kapcsán egy-részt egy nyolc szótagnyi „versmolekulát” szed ízekre a „mikroszkóp alatt”, másrészt vitába száll a mai versmondók önkényes versmondói felfogá-sával, melyben a tévesen értelmezett előadói szabadság nem egyszer tönkreteszi a vers eredeti jelentését és ritmusát. (Ennek az egyébként helyt-álló, ám nem egészen ebbe a kötetbe illő fejte-getésnek az a legnagyobb hibája, hogy a „poetica licentia” elvet, -akárcsak korábban a páros test-részek többes számú használata, vagy az ön- és toldalékrímek poliszémiája esetében, – a korai József Attila versekre hivatkozva igyekszik az olvasóval beláttatni, ám ez esetben az általános normától való eltérések többnyire nem tudatos költői változtatást, hanem a kezdő költő bizony-talankodását mutatják csupán.

A *líra: logiká*-nak legnagyobb újdonsága a statisztikai gyakorisági mutatók bevezetése volt a József Attila-kutatásba. A felmérések többnyire most is érdekesek, és a szerzővel együtt valljuk, hogy „minél több gyakoriság vonalat ismerünk József Attila lírai életművében, annál inkább konkretizálódik az a közlemény, amelyet a pálya egyes szakaszaira nézve ezekből a vonalakból ki-bogozhatunk.” (36. l.) A legnagyobb problémát azonban az jelenti, hogy a korábbi könyveket ért kritikák után Török Gábor ezúttal jobban vigyáz arra, hogy a statisztikai mutatók tanulsága ne ellenkezzen „túláságosan” az „eddig kialakult József Attila képpel”, ennek következtében az egzakt számításokat követő magyarázat nem egy-szer naivvá válik (az elvtárs-élettárhoz nem illt a kicsinyítés stb.). Ez talán az önidézés felmérése-kor válik a leginkább zavaróvá. Török megálla-pítja, hogy az önidézetek leginkább 1934–37 között sűrűsödnek meg. Ezt az igen sokat mondó tényt a szerző rögtön értelmezi: „Nyilvánvaló, hogy ez a korszak József Attila lírájának, sőt a magyar lírának a legjava, de nemcsak azt kell tudnunk, hogy *miért*, hanem azt is, hogy *minek ellenére*. Természetesen *nem* tépelődőbb, vívódóbb jellege miatt, főként *nem* „introvertált-sága” miatt. Mindnyájunknak egyet kell értenünk Lukács Györggyel, aki éles megjegyzésekkel ostorozta a művészi befelé fordulás polgári dicsőítőit.” (258. l.) Ezt követően Török vissza-térni látszik ahhoz a koncepcióhoz, mely értelmé-ben József Attilának, hogy költő lehessen, le kellett győznie az avantgardot, a freudizmust, a betegséget, és természetesen költészetének csúcsát nem a kései nagy szintetizáló költe-mények, hanem a mozgalmi időszak költeményei

kell, hogy jelentsék: „József Attila nem törődött bele, hogy befelé fordulva eszméi ketrecének majmaként ugránozzék. *Kiáltozott!* És mivel világnagy művész volt, *Kiáltozása* is eléri *A város peremén* művészi magasságát.” – melyhez Török Gábor hozzáfűzi: „Ezt természetesen már nem a statisztikai módszer eredményeiből szűrjük le.” (259. l.).

Nagy kár, hogy Török Gábor igen értékes gyakorlati vizsgálatait ilyen meglehetősen kétes értékű summázatokkal zárja, hisz maga is jól tudja, hogy „A miénknél sokkal szélesebb körű vizsgálatokra lenne szükség ahhoz, hogy magának a költői eszközváltásnak hirtartalmáról is mondassunk valami elfogadhatót.” (*A líra: logika*, 131. l.). Ugyanakkor ezek a felmérések kiindulópontul szolgálhatnak további irodalomtörténeti, filológiai kutatások számára. Már az eddigi adatokból is nem egy érdekes tanulság rajzolódik ki – anélkül, hogy önkényesen kommentálnák a mutatókat: 1.: József Attila pályakezdése nyelvi anyagában meglehetősen komor. Ritka benne a becézés, kedveskedés. 1922-től 1927-ig meglehetősen egyenletesen növekszik a kicsinyített főnevek gyakorisága, míg 1927–29 nyelvhasználata a „gyengéd költő” jegyeit mutatja. Becézést is csak ennek az időszaknak szerelmes verseiben találunk. Az azonosulás-azonosultság nyelvtani jelenségei is ekkor, illetve ezt megelőzően 1924–25-ben szöknek a legmagasabbra. 2.: A következő, a „pártköltészeti” korszakban a kicsinyítő eljárások megritkulnak, míg megnövekszik az antropomorfizáló tendencia, és ekkorra esik a tagadó elemek gyakorisága görbéjének minimuma, nagyjából arra az időre, amikor az antropomorfizálás maximuma mutatkozik. 3.: A kicsinyítések gyakorisági mutatója szerint 1932-től komorulna el az életmű, és a „legsötétebb év” az 1935-ös esztendő. Az idézetes lírai versek száma ugrásszerűen megnő, míg 1934-ben teljesen hiányoznak a közösséget megszólító versek. A második személy nélküli versek gyakorisági mutatója 1934–35-ben a legnagyobb. Ekkor érezhetően gyengül a korábbi antropomorfizáló tendencia és ugrásszerűen nő a tagadó elemek gyakorisága. Az 1933-ig föl-föltünetező idézetes, jelenetes versek átadják helyüket az idézetet és önidézetet együttesen felhasználó verstípusnak. 4.: A kicsinyítő képzés szerkezetek gyakorisági mutatója szerint nem 1937, hanem 1935 a legsötétebb esztendő József Attila életművében. Ugyanakkor a tagadó elemek legnagyobb gyakorisága 1937-re esik ekkor a gyakorisági hányados háromszorta magasabb a legalacsonyabb hányadosú 1930-as eszten-

dőjénél (*A líra: logika*, 42. l.). Am egyszemélyesítések is a legutolsó szakaszban a legdinamikusabbak. Az önidézetes versek 1934–37 közt sűrűsödnek. Az „énességi” csúcs éve is 1937, ekkor hatodfélszer gyakrabban fordul a te-hez, mint a többiekhez, mint a közösséghez. (219. l.) Az így kirajzolódó kép több szempontból is izgató és tanulságos, de épp ezért semmiképp sem lehet sem átsiklani, sem sommásan értékelve „helyre tenni” az itt feltáruló, komolyabb vizsgálódásra érdemes jelzéseket.

A sommás megállapítások iránti vonzalom a gyakorisági adatok értékelésén túl is gyakran ragadtatja Török Gábort furcsa megállapításokra és felfedezésekre. Így lesz „a lírai vers már túlságosan bonyolult valami” (7. l.), és így kell örömmel tudomásul vennünk, hogy „József Attila nem egy, hanem két *Nyár* című verssel ajándékozott meg bennünket.” (57. l.), így tudjuk meg a „malacvilágosság renard-i szükségességét” vizsgálva, (67. l.) hogy „Elindultunk afele a művészi igazság felé, amely már nem attól függ, hogy valóban piszkos-rózsaszín volt az ég fénye, amikor József Attila Vágó Mártával hazafelé tartott az Üröm-hegyről... hanem attól, hogy van-e ilyen -az egyedinel és esetlegesenál általánosabb: különös szintű- személyiségállapot,” (69. l.), így kell elfogadnunk, hogy az *Eszméletben* és a József Attila-i költészetben a lebegő *csilló* könnyűség a költő szegedi évei alatt csillós egyséjtűekkel foglalkozó növénytan professzor kutatásai hatására született, hisz „A széles érdeklődésű József Attila nyilván hallhatta ezt az idő tájt róla. Talán mikroszkópban is látott ezüsttel... festett csillós hámejtmetszetet” (129. l.). Az *Eszmélet* „el nem hibban”-jára a szerző az Értelmező szótár segítségével sajátos értelmezést ad, mely szerint a hibban ’hibá(d)zik’ jelentésben szerepelne a versben. Furcsán hat az is, hogy a 243. sz. töredék kapcsán („Mint a motor, mely már begyulladt”) Török Gábor épp arra az alapigazságra mutat rá, hogy lírában nincs értelmetlen szó (11. l.), hasonlóképp az, hogy a Margáéta „kakukkolgató” szerelme kapcsán Török a Pallas Lexikont hívja segítségül, mely szerint „Héra kormánypalcájának madara azt jósolja, hogy a fiatal házasulandók boldogok lesznek”, bár „A szerelemnek e hangulatos szavú jómadara elevenedését igenis halványítja a hamvas minőségjelző, hisz a madarak nem hamvasak.” (74. l.). Ha azon nem is lepődünk meg, hogy a szerző szerint József Attila verseit minden bizonnyal a Czuczor-Fogarasi nagyszótárt lapozgatva írta volna, de a Biblia

„internacionalista népisége” mindenképp újszerűen hat (288. l.), hasonlóképp az a felfedezés, hogy a felfedezés, hogy a *Magad emésztő* megrendítően mély vallomása mögött az a közmondás rejlene, hogy „Két dudás nem fér meg egy csárdában”; -ilyenkor az olvasónak Arany János mondása jut már-már az eszébe, de visszarettenünk a gondolattól, hisz *A líra: logika* -óta tudjuk, hogy „Gondoltaafenezni csak felkészülten szabad!” (5. l.)

A részmegállapításaiban igen értékes és gazdag könyv tulajdonképpen buktatója a szerző vitakozó hajlamában rejlik. Az egyes „icipici”-feltárásokat, melyek József Attila költészetének eddig fel nem tárt titkait mutatják fel, a hosszadalmas magyarázat, a bizonyítási eljárások egymáshalmozása, a fogalmi terjengősség gyengíti. Úgy tűnik, hogy Török Gábornak nem mindig sikerült az eredetileg nagy egyetemi hallgatóság számára készített előadásait tanulmányra lerövidíteni.

Másrészt zavaró az állandóan védekező-támadó hang. A szerző mindenki felé öltre megy, életre-halálra. Elítéli az irodalomtörténészeket, mert járatlanok az általános nyelvészetben. Korábbi írásainak kritikusaikat egyszerűen dogmatikusnak titulálja. Elutasítja az Akadémiai Nyelvtan meghatározásait és polémizál a „funkcionális verstan vulgarizálóival”. A legnagyobb kitanítást azonban nem a „dogmatikusok” és a „vulgarizálók”, hanem Kosztolányi kapja, mert Ady kritikáját írva nem számolt azzal, hogy a „hars” Ady-elvonást majd József Attila és általa még négy későbbi magyar író is egy-egy alkalommal fel fogja használni, és elfeledte, hogy „a vers bezárul az elfogult ellenszenv előtt; csakis a szeretetnek nyílik meg.” (130.). Ez a szeretet hiányzik egy kicsit Török Gábor legújabb kötetének alaphangjából is.

Sárközy Péter

MAGYAR SZÍNHÁZTÖRTÉNET – HATÁRON BELÜL ÉS KÍVÜL

Belitska-Scholtz Hedvig-Berczeli A. Károlyné: Barokk, klasszicista és romantikus díszlettervek Magyarországon. Bp. 1976. Színháztörténeti Könyvtár 6. 122 l.; Ady színpadképei. Az előszót és a tanulmányt írta Bacsó Béla. Bp. 1978. Színháztörténeti Könyvtár 8. 45 l.; Lakatos István: A kolozsvári magyar zenés színpad (1792–1973). Kritérium K. Bukarest 1977. 186 l.; Géza Staud: Adelstheater in Ungarn. Wien 1977. 393 l.

A Magyar Színházi Intézet és Múzeum újra-indított Színháztörténeti Könyvtárának keretében legutóbbi áttekintésünk óta (ItK 1977 : 419–22.) újabb négy füzet látott napvilágot. Közülük kettőről (Benke József színházelméleti írásairól, az 5. és a Varannai Aurél közölte, magyar tárgyú Blackwell-dramáról, a 7. darabról) önálló recenzió jelenik meg az ItK hasábjain.

A minőségi változást, az igazi tudományos cél megközelítését a sorozatban a 6. kötet jelentette. Míg az 5., a 7. és a 8. a korábbi szövegközlő, tanulmánnyal és jegyzetekkel dolgozó gyakorlatot folytatta, a díszlettervek annotált katalógusa a hazai színháztörténet jóformán járatlan területén bizonyult ígéretes kezdetnek. Berczeli A. Károlyné, az OSzK osztályvezetőjének és Belitska-Scholtz Hedvignek, a Színházi Intézet művészettörténész-munkatársának egy soproni szcenikatörténeti kiállítás adott lehetőséget az első lépésre: a XVIII. század első harmadától számított egy évszázadból 186 tervek és – függelék-

ben – három további vázlatkönyv közzétételére. Ez (a soproni jezsuiták tudományosan mindmáig feldolgozatlan díszletterv-gyűjteményének kivételével) az 1837-et megelőző időszak teljes, hazai közgyűjteményekben fellelhető anyaga.

Az adattár apparátusa példamutató. A címléírás során nemcsak művészettörténeti, hanem színház-, zene-, sőt drámatörténeti szempontok is érvényesültek, amikor a feldolgozók megadták (többek között) a tervek rögzítési technikáját, közölték a rajtok található valamennyi feliratot, a kutatást segítő attribúciót, provenienciát és az idevágó teljes, magyar és idegen nyelvű szakirodalmat, megadva lehetőleg a színpadi művek adatait is, amelyekhez a tervek készültek. A kötetet 15 tervek fekete-fehér másolat illusztrálja.

Noha az előszó nyomatékosan hangsúlyozza, hogy az ötszáz példányban, kézirat gyanánt megjelent katalógus csak „adattár, a későbbi feldolgozás reményében”, bizonyos elsődleges következtetéseket máris levonhatunk belőle. A